

Způsobová závislost

Vedle časové souslednosti se v latině uplatňuje také způsobová závislost¹. Znamená to, že **věta závislá na konjunktivním predikátu nebo na infinitivu mívá sloveso v konjunktivu**.

Způsobová závislost se uplatňuje i u predikátů vět, které jsou v moderní edici odděleny tečkou či jiným diakritickým znaménkem, ale závisí na nějakém predikátu. Dochází k tomu zejména u nepřímé řeči, kdy je často na uvozujícím predikátu závislých několik souvětí.

Konjunktivy a infinitivy jako časy hlavní a vedlejší

Užívání konjunktivů se také v těchto větách řídí pravidly konjunktivní souslednosti časové, je tedy důležité rozlišování času hlavního a vedlejšího. **Konjunktivy** v řídicí větě mívají **platnost příslušného času v indikativu** (konj. pf. má platnost indikativu perfekta, konj. prez. má platnost indikativu přítomnosti atd.).

Neplatí to však ve všech případech, např.: **konjunktiv perfekta** ve významu **potenciálním a zakazovacím** se chová jako **čas hlavní**, protože se vztahuje k přítomnosti

*Si quis **quaesiverit unde sciam**, primum, si noluerō, non respondebo.* (Sen. Apocol. 1, 1, 1)

Kdyby se někdo ptal, odkud to vím, tak neodpovím, jestliže nebudu chtít.

*Tu **ne quaesieris**, (...) quem mihi, quem tibi finem di **dederint**.* (Hor. Carm. 1, 11, 1)

Neptej se, jaký konec určili bohové mně nebo tobě.

Pro **infinitivy** a další **neurčité tvary slovesné** platí, že **infinitiv perfekta a participium perfekta pasiva** mají platnost **času vedlejšího**. Za čas vedlejší bývá pokládán také historický infinitiv přítomnosti.

Souslednost **po ostatních** neurčitých tvarech slovesných (inf. prez. a fut., supinum I a II, gerundium, participium přítomnosti aktiva a futura aktiva) a substantivech či adjektivech se řídí **podle času nadřazeného určitého slovesa**.

DRUHÁ (NEPŘÍMÁ) ZÁVISLOST

Způsobové závislosti se věnuje pozornost zejména v souvislosti s tzv. druhou (nepřímou) závislostí, kdy se celé souvětí stane závislým na nějakém predikátu. Věta hlavní původního souvětí se tedy sama stane větou vedlejší a zároveň zůstává větou řídicí původní věty vedlejší.

Když přijdeš včas, ukážu ti fotky z dovolené. → *Řekl, že když přijdeš včas, ukáže ti fotky z dovolené.*

VH řekl ← VV že ukáže ← VV když přijdeš

Přijde na sraz, ačkoliv je nemocný. → *Zeptal jsem se, zda přijde na sraz, ačkoliv je nemocný.*

VH zeptal jsem se ← VV zda přijde ← VV ačkoliv je nemocný

Pozor na záměnu pojmů hlavní a řídicí věta:

- **řídicí věta** řídí nějakou další větu, ale sama může záviset na jiné větě („ukáže ti fotky...“)
- **hlavní věta** není závislá na žádné další větě („řekl“)

¹ V některých gramatikách se používá také termín *atractio modi*, který je však vhodnější pro případy, kdy se např. vlivem infinitivu řídicí věty objeví infinitiv i ve větě vedlejší. Viz Traina (1993: 338, nota)

Původní hlavní věta může mít v závislosti podobu **infinitivní konstrukce** nebo **věty s určitým slovesem**. Výběr mezi těmito možnostmi se řídí tím, jakým typem vedlejší věty se stává, jaký má tato věta význam a na jakém predikátu je závislá. Stane-li se původní věta hlavní obsahovou větou oznamovací, má např. při závislosti na *dico* podobu akuzativu s infinitivem, při závislosti na *non dubito, quin* věty s konjunktivem.

V rámci **způsobové závislosti** nás zajímají souvětí, jejichž hlavní věty získají v závislosti na nadřazeném predikátu formu **infinitivní konstrukce** nebo **věty se slovesem v konjunktivu**. Stranou tedy ponecháváme případy, kdy původní věta hlavní zůstane i v závislosti indikativní.

Původní vedlejší věta nezávislého souvětí má ve druhé závislosti většinou konjunktiv. Platí to samozřejmě pro věty, které měly konjunktiv i v rámci nezávislého souvětí.

Venit, ut me adiuveret.
Přišel, aby mi pomohl.

Dixit se venisse, ut me adiuveret.
Řekl, že přišel, aby mi pomohl.

Konjunktiv získávají i vedlejší věty, které měly v nezávislém souvětí indikativ.

Gaudet, quod venisti.
Raduje se, že jsi přišel.

Dicit se gaudere quod veneris.
Říká, že se raduje, že jsi přišel.

V rozporu s popsanými tendencemi se někdy v původní vedlejší větě **zachovává indikativ** i ve druhé závislosti. Platí to zejména pro **věty vztažné**, ve kterých se ve druhé závislosti objevuje **indikativ** i **konjunktiv**. Indikativ se vyskytuje např. v následujících případech:²

- věta vztažná má povahu vsuvky nebo stojí mimo myšlenkový rámec souvětí

Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. (Cic. Tusc. 1, 39, 94)

Podle Aristotela žijí u řeky Hypanu, která se vlévá do moře z evropské strany, malí živočichové, kteří žijí jeden den.

- věta hlavní celého souvětí je v indikativu přítomnosti

Nam ego is sum qui illi concedi putem utilius esse quod postulat quam signa conferri; (Cic. Att. 7, 5, 5)

Neboť já jsem ten, kdo si myslí, že je užitečnější dát mu to, co požaduje, než se dát do boje.

- vedlejší věta předchází před větou řídicí

Omnia, quae fiunt quaeque futura sunt, definita dicis esse fataliter. (Cic. Div. 2, 19)

Tvrdíš, že všechno, co se děje a co se stane, bylo určeno osudem.

Měla-li věta vedlejší původního nezávislého souvětí podobu infinitivní konstrukce, zachová si tuto konstrukci i v případě, že se celé souvětí dostane do závislosti.

Negamus eos id fecisse.
Tvrdíme, že to neudělali.

Interrogati sumus cur negaremus eos id fecisse.
Byli jsme dotázáni, proč tvrdíme, že to neudělali.

KONJUNKTIV V DRUHÉ (NEPŘÍMÉ) ZÁVISLOSTI

Užívání konjunktivu v rámci druhé závislosti se řídí pravidly souslednosti časové tak, jak byla popsána výše.

Ve větě řídicí je konjunktiv

Konjunktiv věty řídicí, která je sama závislá na jiné větě, tedy funguje jako čas hlavní (konj. prez.) nebo jako čas vedlejší (konj. impf., pf., plpf.).

V1

V2

² Příklady ex: Traina (1993: 342–343)

Quaerendum est Je třeba se ptát, čas hlavní	cur id faciat. proč to dělá. současnost s dějem věty hlavní (V1)

V0 Non dubito Nepochybuji čas hlavní	V1 quin quaerendum sit že je třeba se ptát, současnost s dějem věty hlavní (V0)	V2 cur id faciat. proč to dělá. současnost s dějem věty řídicí (V1)

Non dubitabam Nepochyboval jsem, čas vedlejší	quin quaerendum esset že je třeba se ptát, současnost s dějem věty hlavní (V0)	cur id faceret. proč to dělá. současnost s dějem věty řídicí (V1)

V1 Quaerendum fuit Bylo třeba se ptát, čas vedlejší	V2 cur id faceret. proč to dělá. současnost s dějem věty hlavní (V1)

V0 Non dubito Nepochybuji čas hlavní	V1 quin quaerendum fuerit že bylo třeba se ptát, předčasnost před dějem věty hlavní (V0)	V2 cur id faceret. proč to dělá. současnost s dějem věty řídicí (V1)

Non dubitabam Nepochyboval jsem, čas vedlejší	quin quaerendum fuisset že bylo třeba se ptát, předčasnost před dějem věty hlavní (V0)	cur id faceret. proč to dělá. současnost s dějem věty řídicí (V1)

Ve větě řídicí je infinitiv

Také infinitivy se ve většině případů chovají podle uvedených pravidel.

Pokud se tedy v původní hlavní větě nezávislého souvětí objeví **infinitiv přezentu nebo futura, konjunktiv** ve větě vedlejší se řídí **podle času predikátu ve větě hlavní**:

1. pokud je predikát ve větě hlavní v čase hlavním, uplatní se ve větě vedlejší souslednost jako po čase hlavním;
2. pokud je predikát ve větě hlavní v čase vedlejším, uplatní se ve větě vedlejší souslednost jako po čase vedleším.

V1 Quaerit Ptá se, čas hlavní	V2 quid faciamus. co děláme. současnost s dějem věty hlavní (V1)

V0 Dico Říkám, čas hlavní	V1 eum quaerere že se ptá, současnost s dějem věty hlavní (V0)	V2 quid faciamus co děláme. současnost s dějem věty hlavní (V0)

Dicebam Říkal jsem,	eum quaerere že se ptá,	quid faceremus co děláme.

čas vedlejší současnost s dějem věty hlavní (V0) současnost s dějem věty hlavní (V0)

Je to logické, protože infinitivy přítentů a futura vyjadřují současnost a následnost, a spadají tedy do časové roviny, která je určena absolutním časem predikátu ve větě hlavní. Je-li tedy predikát ve větě hlavní v minulém čase, spadají také do minulosti (souvětí jako celek je zasazeno do minulosti).

Pokud je v původní hlavní větě nezávislého souvětí infinitiv perfekta nebo participium perfekta pasiva, uplatní se ve větě vedlejší souslednost po čase vedlejších.

V1	V2
Quaesivit	quid faceremus.
Zeptal se,	co děláme.

čas vedlejší současnost s dějem věty hlavní (V1)

V0	V1	V2
Dico	eum quaesivisse	quid faceremus
Říkám,	že se zeptal,	co děláme.
čas hlavní	předčasnost před dějem věty hlavní (V0)	současnost s dějem věty řídicí (V1)
Dicebam	eum quaesivisse	quid faceremus
Říkal jsem,	že se zeptal,	co děláme.
čas vedlejší	předčasnost před dějem věty hlavní (V0)	současnost s dějem věty řídicí (V1)

V některých případech se ve větě vedlejší, která je závislá na infinitivu perfekta, objevuje konjunktiv perfekta. V hlavní větě celého souvětí je čas hlavní. Dochází k tomu tehdy, když se v nezávislém souvětí vyskytuje perfektum ve větě hlavní i vedlejší. Mezi dvěma perfekty není vztah souslednosti, časy jsou použity tzv. samostatně³. Někdy se použitím perfekta ve větě hlavní i vedlejší může naznačovat identita dějů, např.:

Dixi omnia cum hominem nominavi (Plin. epist. 4, 22, 4)
Řekl jsem všechno, když jsem jmenoval toho člověka.

Tentýž princip je pak zachován i v případě, že se souvětí stane závislým na nějakém predikátu.

Vides tamen omnia fere contra ac dicta sint evenisse. (Cic. div. 2, 53)
Přece vidíš, že skoro všechno se stalo naopak, než bylo řečeno.

Intellego (...) me plura extra causam dixisse quam aut opinio tulerit aut voluntas mea; (Cic. dom. 32)
Chápu (...), že jsem řekl více věcí netýkajících se tohoto případu, než jsem myslel nebo chtěl.

...scribit se sine te fuisse cum ad mare accesserit. (Cic. ad Q. fr. 3, 1, 25)
...píše, že jsi nebyl u toho, když přišel k moři.

Quaero num quis ante te tam fuerit nefarius qui id fecerit, ... (Cic. Vatin. 22)
Ptám se, zda byl někdo před tebou tak bezbožný, že to udělal,...

Tento jev se někdy označuje jako tzv. Reuschovo pravidlo.

Přehled obvyklých konstrukcí**Věta řídicí v konjunktivu**

věta hlavní	věta řídicí	věta vedlejší ve druhé závislosti
čas hlavní	konj. prez., opisný konj. na <i>-urus sim</i> (současnost, následnost)	konj. prez. (současnost)
		konj. pf. (předčasnost)
	konj. pf. (předčasnost)	konj. impf. (současnost)
		konj. plpf. (předčasnost)
čas vedlejší	konj. impf., opisný konj. na <i>-urus essem</i> (současnost, následnost)	konj. impf. (současnost)
		konj. plpf. (předčasnost)
	konj. plpf. (předčasnost)	konj. impf. (současnost)
		konj. plpf. (předčasnost)

Věta řídicí v infinitivu

věta hlavní	věta řídicí	věta vedlejší ve druhé závislosti
čas hlavní	inf. prez., inf. futura, ptc. prez., ptc. fut.	konj. prez. (současnost)
		konj. pf. (předčasnost)
	inf. pf., ptc. pf.	konj. impf. (současnost)
		konj. plpf. (předčasnost)
čas vedlejší	inf. prez., inf. fut., ptc. prez., ptc. fut.	konj. impf. (současnost)
		konj. plpf. (předčasnost)
	inf. pf., ptc. pf.	konj. impf. (současnost)
		konj. plpf. (předčasnost)

Méně často se ve druhé závislosti vyskytuje vyjádření **následnosti** ve větě vedlejší vzhledem k větě řídicí. Pokud je třeba tento vztah vyjádřit, použije se standardní prostředek pro vyjádření následnosti, tj. participium futura aktiva s konjunktivem přítomného slovesa *esse* po čase hlavním nebo s konjunktivem imperfekta slovesa *esse* po čase vedleším.

... [Posidonius] *adfert, Rhodium quendam morientem sex aequales nominasse et dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinde deinceps moriturus esset.* (Cic. *div. I, 64*)

Poseidonios uvádí, že když jeden Rhodan umíral, jmenoval šest vrstevníků a řekl, kdo z nich umře první, kdo druhý a jak budou následovat další.

Rozhodující je vztah následnosti děje věty vedlejší vzhledem k větě řídicí, nikoliv k větě hlavní celého souvětí. Všechny děje vedlejších vět v následujících příkladech⁴ mohou být následné vzhledem k hlavnímu predikátu *dico*. Mají však různé konjunktivy, protože vyjadřují

⁴ Příklady převzaty z: Ghiselli – Concialini (2002: 355).

vztah současnosti, předčasnosti a následnosti k větě řídicí, která má formu akuzativu s infinitivem.

V0	V1	V2
Dico	me a te quaesiturum esse	quid facias.
Říkám	že se tě zeptám	co děláš
čas hlavní	následnost po ději věty hlavní (V0)	současnost s dějem věty řídicí (V1)
Dico	me a te quaesiturum esse	quid feceris.
Říkám	že se tě zeptám	co jsi udělal
čas hlavní	následnost po ději věty hlavní (V0)	předčasnost před dějem věty řídicí (V1)
Dico	me a te quaesiturum esse	quid factururus sis.
Říkám	že se tě zeptám	co budeš dělat.
čas hlavní	následnost po ději věty hlavní (V0)	následnost po ději věty řídicí (V1)

Je třeba mít rovněž na paměti, že je-li v nezávislém souvětí futurum I ve větě hlavní i vedlejší, mají tyto děje mezi sebou vztah současnosti, nikoliv následnosti (viz indikativní souslednost časů). Kdyby souvětí

Et quidem se introiturum in urbem dixit exiturumque cum vellet. (Cic. Phil. 3, 27)
Rekl, že do města vejde a odejde z něj, když bude chtít.

bylo nezávislé, mělo by podobu:

Dixit: „introibo in urbem exiboque, cum volam.“
Rekl: „Do města vejdu a odejdu z něj, když budu chtít.“

Způsobová závislost jako celek je spíše **tendencí** než univerzálním pravidlem. Existuje řada případů odchýlných od základních pravidel. Volbu slovesného tvaru v daném kontextu mohou ovlivnit různé další faktory, např. zdůraznění vztahu děje k přítomnosti, zdůraznění protikladu fakt – ne fakt, ohled na celkovou výstavbu textu atd.

POUŽITÁ LITERATURA

- GHISELLI, Alfredo – CONCIALINI, Gabriela. *Il nuovo libro di latino – vol. I. Teoria.* V ristampa. Bari : Laterza, 2002. 550 s. ISBN 88-421-0322-5.
- NOVOTNÝ, František. *Základní latinská mluvnice.* Vyd. 2., v H & H 1. Jinočany : H & H, 1992. 297 s. ISBN 80-85467-91-7.
- PEŇÁZ, Petr – URBANOVÁ, Daniela. *Syntax latinského souvětí.* Pracovní text UKS FFMU.
- TRAINA, Alfonso – BERTOTTI, Tullio. *Sintassi normativa della lingua latina : teoria.* 2. ed. Bologna : Cappelli Editore, 1993. 519 s. ISBN 88-379-0717-6.